

НАУКА З ШЕВЧЕНКОВОГО ЮВІЛЕЮ

Дивовижно, до якої міри люди непослідовні. Коли ми вимовляємо А, то переважно й не гадаємо, що треба в такому разі вимовити й Б. Ставимося до суспільного факту так, наче він ізольований, вирваний з життя і не призводить до жадних наслідків. Ось тепер ми вшановуємо пам'ять Шевченка або, принаймні, відгукуємося на шанування. Але при тому — жадних висновків. Не лише з боку тих, що слухають та читають, а й з боку тих, що пишуть, не помітно, щоб вони добре замислилися, до чого зобов'язує визнання цього ювілею. Адже одне з двох: або Шевченко є культурне непорозуміння, філологічний курйоз та раритет, і тоді нема жадного сенсу влаштовувати йому ювілеї; абож Шевченко є закономірне й характеристичне явище життя, яке розвивається, симптом чогось прийдешнього, і тоді для кожного з нас є конечним, сказавши А, промовити й Б, тобто, визнавши цей ювілей, визначити своє ставлення до того величезного явища, про неминучість якого нам цей ювілей пророкує. Але про це, здається, мало хто розмірковує.

Можливо, це можна пояснити тим, що внутрішньо численні, дуже численні серед нас і справді стиха вважають Шевченка за філологічний курйоз. Ніде правди діти. численні міркують саме так. Їм це здається дивацтвом, курйозом: людина чудово знала по-російськи, могла писати ті самі вірші "общєю" мовою, аж ось тобі — вперлася і писала по-

хочлацькому. Інші йдуть ще далі й питаютъ: та хіба існує якась поважна різниця між обома цими мовами? Сама лише впертість, саме лише дрібничкове хапання за окремі літери. І чи це не примха — писати неодмінно так: "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами! Нащо стали на папері сумними рядами?..." — коли можна було з таким самим успіхом написати ось так:

Ах, вы думы мои, думы,
Ах, беда мне с вами!
Что стоите на бумаге
Грустными рядами?

Один пан нещодавно взяв у моїй присутності томик віршів Олеся¹ і почав доводити наочно, що ці вірші можна читати просто по-російськи і все виявляється цілком гаразд: і розмір не змінюється, і майже всі рими зберігаються. Я його не дослухав, і доки він деклямував на московський кшталт: "Ой, нащож малу дитину доручила ти степам?" — я замислився про інше. Я згадав, що Шевченко писав щось таке й по-російськи. Літератори з газети "Киевлянин"² зараховують йому це як величезну заслугу і соромлять нинішніх мазепинців: ось бачте, він не такий, як ви, — він не цурався "общерусского языка"! Припустимо, що це справді так; але виявляється, що "общерусский язык" у дивний спосіб цурався українського поета, і не виходило в нього нічого доладного цією мовою. І Шевченко — не єдине таке явище. За 40-их років жив у Римі великий поет Беллі; про нього, здається, десь є згадка в Гоголя. Він писав, переважно, римським діялектом. Римський діялект, на відміну від інших місцевих діялектів Італії, майже цілком збігається з італійською мовою: якби це не було нудно читачам, я міг би перелічити всі відмінності в п'ятнадцятьох рядках. Але Беллі писав діялектом чудові речі, а італійською мовою — речі цілковито нездарні. Його сонети на romanesco напрочуд гарні, а його італійські елегії водяви, риторичні й нині забуті. Також, очевидно, дуже затялася людина: так затялася, що й сам

Господь покидав його, щойно він у своєму творчому пориванні переходив якусь ледь помітну межу: по цей бік межі Беллі — великий поет Божою милістю, по той бік — він раптом перетворювався на безпорадного віршомаза...

Рідна мова! Треба всієї нашої російської наївності, недосвідченості, соціальної неосвіченості, всієї нашої "пігасовщини", всього грубоемпіричного практицизму, що його ми сповідуємо стосовно багатьох священних проблем духу, щоб так вирячати спантелічені очі й дивуватися, навіщо це нормальні людині, при повному розумі і ясній пам'яті треба неодмінно й вперто наполягати на тому, що вимовляється 'світ', а не "світ". Дурість, примха! Мадяри протягом багатьох років провадять боротьбу за мадярську команду в угорській армії, а вся ця командна мова складається з сімдесяткох слів. Через ці 70 слів повалено міністерства, відкладено найважливіші реформи, тріщить по ріці Лейті політична карта Європи. В угорському парламенті перед понад чотирьохсот мадярів сидять сорок депутатів з Кroatії і свято охороняють своє право говорити з трибуни по-хорватсько-му, тобто мовою, якої ніхто, крім них, не розуміє і вживання якої в парламенті з цієї причини не лише непотрібне, а й шкідливе для самої хорватської справи. Ті ж таки хорвати вчинили заколот, коли угорське начальство спробувало запровадити в деяких урядових закладах в Загребі поруч з хорватськими написами також угорські: відбулися вуличні демонстрації, сутички з військом, лилася кров... Дурість, примха! — кажемо ми, — ми, провінційні обивателі закутньої країни, ми — з височини нашого політичного розуму й досвіду. А чи не було б багато правильніше подивитися на справу з іншого боку і зрозуміти, що нема чого сперечатися проти фактів? Адже ми маємо цілу низку яскравих фактів, і масових, і ще характерніших індивідуальних. Ось шаленіють мало не цілі народи через сімдесят слів або через десяток вивісок чужою мовою; ось тут — великі поети, що миттю втрачають дар Божий, щойно пробують вдатися в своїй душі до маленької, мізерної, невинної підробки: сказати "світ" замість "світ",

"buona sera" замість "bona sera". Це все — факти, неспростовні явища життя, які не зміняться від того, що ми будемо їх ганити або схвалювати. Не ганити і не схвалювати їх треба, не виставляти ноти світовому устроєві та його виявам, а скромненько вчитися в них розумові; сприймати життя таким, яке воно є в своїй зasadі, і саме на цій зasadі будувати наш світогляд.

Повз факт Шевченкового ювілею ми приходимо з поштівим уклоном, і нам навіть не спадає на думку, що це — факт виняткової, симптоматичної важливості, перед яким, якби ми були розумні, досвідчені й передбачливі, ми мали б переглянути деякі істотні складники нашого світогляду. Що таке Шевченко? Одне з двох. Або треба дивитися на нього як на курйозну гру природи, щось на зразок безрукого маляра або акробата з однією ногою, щось подібне до рідкісного передпотопного експонату в археологічному музеї. Або треба розглядати його як яскравий вияв національно-культурної життєздатності українства, і тоді треба ширше розплушити очі й добре придивитися до висновків, які з цього випливають. Ми самі тут на Півдні так старанно і так наївно насаджували по містах русифіаторські основи, наша преса стільки клопоталася тут про російський театр і поширення російської книги, що ми врешті цілковито впустили з очей справжню, аритметичну дійсність, як вона виглядає за межами нашого курячого світогляду. Поза цими містами вирує суцільне, майже тридцятимільйонне українське море. Загляньте будь-куди не лише в його центрі — в котрийнебудь Миргородський або Васильківський повіт, — загляньте на його окраїни — до Харківської або Воронізької губернії, біля самої межі, за якою починається великоруська мова, — і ви будете вражені, до якої міри незайманим і незмішаним залишилося це суцільне українське море. Є на цій межі села, де по цей бік річки живуть "хочли", а по той бік — "кацапи". Живуть споконвіку поруч і не змішуються. Кожний бік розмежує по-своєму, одягається по-своєму, зберігає свій власний звичай; одружуються лише зі своїми; цураються один

одного, не розуміють і не шукають взаємного розуміння. Варто було б поїхати туди П. Б. Струве, авторові теорії щодо "національних відштовхувань", перед тим, як казати про єдину трансцендентну "загальноросійську" суть.³ Такого виразного відштовхування нема, як кажуть, навіть на польсько-литовському або польсько-білоруському етнографічному кордоні. Знав свій народ український поет, коли вичитував нерозумним дівчатам:

Кохайтесь, любітесь,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде...

Я не поділяю теорії П. Б. Струве і не думаю, що "відштовхування" належить до конечних і нормальних життєвих виявів національності; у кожному разі, вважаю, що легалізувати (в науковому сенсі) це "відштовхування" слід було б лише з великими й суворими застереженнями. Я не вважаю ні за нормальнє, ні за вічне явище той антагонізм між великоросами та малоросами, що викристалізувався в простолюдних прізвиськах "хочол" і особливо "кацап"; упевнений, навпаки, що за умови поліпшення зовнішніх обставин не лише українство, а й взагалі всі народності Росії чудово співжитимуть з великоросами на ґрунті рівности й взаємного визнання; навіть вірю, що велику й добродійну роль в цьому відіграє саме великоросійська демократична інтелігенція⁴ — і нещодавно, в одній київській лекції, підкреслив цю віру так різко, що навіть зустрів неспівчуття з боку деяких українських слухачів. Але не можна заперечувати, що "відштовхування" від інородця є однією з ознак наявності національного інстинкту, а особливо там, де національна індивідуальність через навколишнє гноблення ні в чому іншому, ні в чому позитивному не може висловитися. За таких випадків "відштовхування", що його ми спостерігаємо на етнографічних кордонах, залишається мимоволі найкращим доказом того, що пригнічена народність чинить стихійний опір перелицовуванню своєї суті, що справжні шляхи її нормального роз-

витку прямають в іншому напрямі. Таким є стихійний настрій кожної великої і однорідної маси; таким є стихійний настрій тридцятимільйонного українського простолюдя, хоч би скільки фальшиво свідчили про протилежне різні експерти з-поміж національних перевертнів. Експерти такого роду так само компетентні в оцінці національних почуттів того народу, якого вони зреагували, як дезертир компетентний в оцінці патріотизму та бойового духу тієї армії, з якої він утік. Український народ зберіг недоторканним те, що є головним, непереможним опертям національної душі: село. Народові, чиє коріння міцно й густо вп'ялося на величезному терені в суцільну рідну землю, нема чого боятися за свою племінну душу, хоч би що виробляли по містах з бідолашними паростями його культури, з його мовою та його поетами. Селянин усе витерпить, усіх переживе, доведе своє всупереч усім і повільно, крок за кроком зі всіх боків протиснеться до міста, і те, що тепер вважають за мужицьку говірку, буде там за дві генерації мовою газет, театрів, вивісок — і понад те.

Ось що означає ювілей Шевченка для кожного, хто вміє послідовно мислити і зазирати в прийдешній день. Ми, на жаль, на цей талан не багаті. Український рух, що зростає коло самого нашого носа, ми вважаємо чимось за зразок спорту: ми ім нехтуємо, нехтували й будемо, мабуть, нехтувати й після ювілею. Чи то засліплення від самозадоволення, чи зашкарублість людської думки керують нашими діями, і в наслідок цього ми припускаємося грубої політичної помилки, якої не можна пробачити: замість того, щоб цей рух, величезний за своїми наслідками, розвивався за підтримки з боку найвпливовіших кіл передового суспільства і звикав бачити в них своє опертя, своїх природних союзників, — ми примушуємо його перебувати своїми власними силами, гальмуємо його успіхи промовчуванням і неувагою, подразнюємо і штовхаємо в опозицію до ліберального та радикального суспільства. Зростання руху це не зупинить, але понівечити це зростання, спрямувати його в найнебажаніше

річище — ось що не важко, і ось чого слід було б поостерегтися. Найтяжчі наслідки для майбутніх взаємин на цьому величезному півдні Росії можуть з цього народитися, якщо ми вчасно не схаменемося, не зрозумімо і не врахуємо всієї величезності того масового феномену, що про нього нам нагадує ювілей Шевченка, і не пристосуємо до нього всієї нашої позиції, всієї нашої тактики в справах місцевих та державних.

Висловлю одне міркування, яке давно в мене виробилось і підтверджено вивченням західноєвропейського досвіду, але у відповідь на яке читач, мабуть, знізає плечима. Наш Південь перетворився на улюблenu арену чорносотенства, і орудує воно по містах та містечках з чималим успіхом. І досі ми не втімili, чи можливо боротися проти цього явища, а якщо можливо, то якою зброєю. А тим часом це питання має право на повсякденну нашу увагу, оскільки за теперішніх настроїв не до пуття нашему краєві ані міське самоврядування, ані навіть право надсилати депутатів до Державної Думи. Депутати Півдня — найголовніша опора реакції, і так само було ще перед зміною виборчої системи, перед Третьюю Думою.⁵ Отже, яким засобом можна боротися проти настрою міщанських мас Півдня? Чистий, абстрактний ідеалізм будь-якого ґатунку для них неприступний: міщенство не крокує за лібералами, якщо ті не здогадаються дати йому щось на додаток. На соціалістичну пропаганду міщенство органічно не здатне відгукнутися: економічні ідеали цього середовища завжди й неминучо реакційні і обертаються в найкращому разі довкола середньовічних ідеалів цехового устрою, а в гіршому випадку — це ми бачимо у Відні та Варшаві, на останньому ремісничому з'їзді — довкола господарського й правового витискання інорадців. Єдине ідеалістичне гасло, яке за нинішніх умов здатне піднести міські, міщанські маси, очистити й вшляхетнити їхній світогляд, — це гасло національне. Якщо вони тепер ідуть за правими, тож це не тому, що праві проповідують баранячий ріг та залізний кулак, а лише тому, що праві зуміли

заторкнути їхню націоналістичну струнку. Але не струнку творчого, позитивного націоналізму, а струнку "відштовхування" від інородця. І жадні в світі яскраві прапори не відвернуть наше південне міщенство від гасел ненависті, крім одного прапору: власного національного протесту. Я не компетентний судити про те, наскільки приготована якась Слобідка-Романівка до сприйняття української національної свідомості; тверджу лише одне: витиснути звідти союзників⁶ вдасться або українському рухові, або нікому. Повторюю: це все таке далеке від сьогоднішнього стану речей, що читач, я знаю, знизає плечима й скаже: гадки, фантазії. Але я думаю, що гадають і фантазують ті, що бачать лише те, що стирчить просто перед очима, і не заглядають ні до статистики, ні до історії, ні до досвіду мудрого Заходу. Поживемо — побачимо. А можливо, якщо не зміниться вчасно наша тактика, то й відчуємо...

Коли доводиться, за службовим обов'язком, вшановувати ювілей Шевченка, ми сором'язливо розповідаємо один одному, що небіжчик був, мовляв, "народний" поет, співав про лихо простого бідного люду, і саме в цьому, бачте, полягає вся його цінність. Авеж ні, не в цьому. "Народництво" Шевченка є справа третьорядна, і якби він усе це написав по-російськи, то не мав би ані в чиїх очах того величезного значення, яке всі, з усіх боків визнають йому тепер. Шевченко є національний поет, і саме в цьому його сила. Він національний поет і в суб'єктивному сенсі, тобто поет-націоналіст, навіть зі всіма вибухами нестримної ворожості до поляка, до єрея, до інших сусідів... Але ще важливіше те, що він — національний поет за своїм об'єктивним значенням. Він дав і своєму народові, і всьому світові яскравий, непохитний доказ того, що українська душа здатна до найвищих злетів самобутньої культурної творчости. Через це його так люблять одні і через це його так бояться інші, і ця любов, і цей страх були б анітрохи менші, якби Шевченко був свого часу не народником, а аристократом на зразок Гете або Пушкіна. Можна повикидати всі демократичні нотки з його творів (а

цензура саме це й робила довго) — і Шевченко залишиться тим, чим створила його природа: спілучим прецедентом, який не дозволяє українству відхилитися від шляху національного ренесансу. Це значення добре зрозуміли реакціонери, коли здійняли напередодні ювілею лемент щодо сепаратизму, державної зради і наближення кінця світу. До кінця світу та інших жахіть ще далеко, але що є правда, то є правда: шанувати Шевченка просто як талановитого російського літератора число таке чи таке не можна, шанувати його — це значить визнати все те, що пов'язане з цим ім'ям. Шанувати Шевченка — значить зрозуміти й визнати, що нема й не може бути єдиної культури в країні, де живуть сто й понад того народів: зрозуміти, визнати, посунутися й надати законне місце могутньому побратимові, другому за силою в цій імперії.